

Jurgita Treinytė

AUGALIJA LIETUVIŲ LIAUDIES TRADICIJOJE

„Lietuvių senieji papročiai, liaudies dainos rodo labai senos kultūros tradicijas, kuriose viešpatavo Gyvybės medžio, žmogaus ir gamtos bendrumo pasaulėjauta. Gamtos ir žmogaus gyvenimo ritmo paralelizmas ypač ryškus liaudies dainose” (48: 169). M. Gimbutienė apie Senosios Europos ir baltų kultūrą sako, jog joje vyrauja gyvybės, o ne mirties simboliai. Vydūnas pažymi, kad lietuvių etninėje kultūroje svarbiausias yra „gyvatos“ - gyvybės principas. Ši kultūra XIX–XX a. keičiasi. Simboliams aiškinti ieškoma sąsajų su buitimi, papročiais, apeigomis, tikėjimais.

Trancendencija gamtoje

Kai kurie autoriai linkę manyti, kad pagonybė buvo gamtameldžiai, tačiau greičiau buvo garbinama ne pati gamta, o joje esanti transcendencija, pagal Leuwa'ą tai vadinama galia, o pagal Rudolfą Otto – šventybė (6: 50). Pasak M. Eliade šventybė gali pasirodyti per akmenį ar per medį (15: 82). Tačiau tai nereiškia, kad akmuo kaip toks yra kulto objektas. Šventi medžiai (ar akmenys) yra garbinami ne todėl, kad jie yra medžiai, o dėl to, kad jie jau nebėra tik medžiai, jie jau - hierofanijos. Religingam žmogui tokių hierofanijų gali būti labai daug, hierofanija gali tapti visas kosmosas. Vegetacijos hierofanijos pasirodo simboliuose (Pasaulio medis), mituose (Gyvenimo medis), liaudies apeigose (procesijos su berželiais, kadagių deginimas), sakmėse apie medžiais virstančius žmones ir t.t.

Pagonybės ir krikščionybės sinkretizmas

Lietuvių liaudies kultūra susikūrusi ant gamtos civilizacijos pagrindo (o atėjusioji krikščionybė – miesto civilizacija). M. Gimbutienė mano, kad patį pagoniškąjį sluoksnį sudaro matriarchalinė senosios Europos kultūra ir ant jos užneštas patriarchališkas indoeuropiečių kultūros sluoksnis (51: 126). Pagonybė Lietuvoje išlikusi sukrikščionintu pavidalu. Na, o Stačiatikių ir Romos bažnyčios kritikuotos už tai, kad įsileido tiek daug pagoniškų elementų, nors nebuvo kas daryti – kaimo žmonių neviliojo „istorinė“ bei moralinė krikščionybė, nes jų religinę patirtį geriau atitiko „gamtinė krikščionybė“. Mistinis tapatinimasis su gamtos ritmais yra atvirai toleruojamas bažnyčios (nors buvo nuožmiai pultas Senojo Testamento pranašų), tai kaimo religijos, ypač Pietryčių Europoje pati šerdis. Šiai krikščionybės rūšiai „Gamta“ ar „Prigimtis“ („Nature“) reiškia ne nuodėmę, bet Dievo triūsą. Per Įsikūnijimą tapo atkurtas šis pasaulis, štai kodėl Bažnyčia ir Kristus persunkti gamtiniais simboliais. Net sakramentai Pietryčių Europos religiniame folklore pašventina Gamtą. Nors, kaip teisingai pastebi Smithas: „New Age, spiritizmai ir kitos panašios sekuliarizuotos religijos yra pasiekusios ribą, slenkstį, už kurio jau prasideda ideologijos ir atvirščiai – ideologijos pradeda įgauti religinį ar pseudoreliginį matmenį“ (6: 69).

Augalijos paskirtis

Augaliją pagal paskirtį galima suskirstyti į naudojamą kasdieniniame fiziniame pasaulyje, buityje ir skirtą metafizinei erdvei. Buityje augalas - maistas, drabužis, vaistas, pašaras, statybinė medžiaga, žaliava muzikos instrumentui... Metafizinėje erdvėje augalas gali simbolizuoti maginę saugą (ąžuolo šakelė pirkoj saugo nuo perkūnijos), pranašą (šiaudas iš po Kūčių stalo staltiesės nusako žmogaus ateitį), tarpininkas (mergina nesutikdama tekėti siunčia bernui iškultų žirnių virkščių), auka (deginami kadagiai), gydytoją. Tas pats augalas tiek fiziniame, tiek metafiziniame/sakralioje erdvėje gali turėti kelias paskirtis.

Metų ciklas

Senajoje baltų kultūroje metai buvo dalijami į dvi dalis. Šviesos ir šilumos pusmetis - tai gyvybės sklaidos, saulės judėjimo iš žiemos saulėgrįžos tamsos į vasaros saulėgrįžos šviesą ir šilumą. J. Trinkūnas keturiuose metų laikuose išskiria pavasario ir rudens lygiadienius ir žiemos bei vasaros saulėgrįžas. Saulėgrįžos mįslė mena: „Ažuolas, ažuolaitis, šimtašakis, šimtalapis, ant viršūnės saulė teka“. Augalai kaip apskritai daugelis gyvybės formų negali egzistuoti be saulės šviesos, žinoma, ir be drėgmės, šilumos. Lietuvoje metai skaičiuojami pagal saulę. „Rėdos ratas nurodo apriedėjamą aplink ratą. Kitaip dar galima sakyti, kad Ratas sukasi. Beje, sukasi tik viena kryptimi - ir niekad nepasuka atgal. Nors atvirktinis pasaulis taip pat įmanomas, „aname pasaulyje“ yra veidrodinis atspindys. Po vasaros ateina ruduo, po ryto - diena, po Ilgių niekuomet nešvėsim Rasos, pirmiausia nepraėję Kalėdų (t. y. nenugrimzdę į metų Rato dugną), po mirties visad seks prisikėlimas“ (45).

RASA, KUPOLĖ, VESTUVĖS, ŽYDĖJIMAS, DIENA, VASARA, DABARTIS, GAJA, GAVĖNIA, ILGĖS, VELYKOS, VĖLINĖS, GIMIMAS, MIRTIS, SĖJA, BRANDA, PJŪTIS, RYTAS, VAKARAS, PAVASARIS, MARA, RUDUO, ATEITIS, PRAEITIS, PABAIGA, RIMTIS, AMŽINYBĖ, PRADŽIA, ŽIEMA, NAKTIS, KALĖDOS.

Deivės Motinos epochoje turėta religija lėmė cikliškumą, žmonių kelionę ratu kartu su visa gamta ir kosmosu. Gamtos ritmą juntame sukantis metų ratui. Augmenijos ritmo kaita priklausomai nuo metų laikų akivaizdžiai matoma. Įvairiose gamtos civilizacijose augmenijos ritmams priskiriamos gyvybės ir sankūros, atsinaujinimo, amžinos jaunystės ir nemirtingumo paslaptys. Mūsų protėviai ne išimtis, ir jie suteikė augalui šventumą. Kai kurių autorių nuomone, visi dabar auginami augalai iš pradžių buvo laikomi šventais. M. Eliade mano, kad augalų kultai atsiranda ne iš „gamtiško“ augalų buvimo, kuomet augalas periodiškai sunyksta rudenį ir atgimsta pavasarį, o dėl to, kad šis ciklas - tai periodiško kosmoso atgimimo įvaizdis (14: 106). Dėl to, pvz., pavasariniam augmenijos pasirodymui suteikiamas religinis dėmesys.

Augalija kalendorinėse šventėse

Visas kosmosas - Žemė, dangus ir požemis yra vientisas kaip medis, periodiškai atsinaujinantis, todėl amžinas. Augalas auga, kyla aukštyn, plečiasi, žydi, keičiasi ir juda, kai pereina iš vieno savo egzistencijos etapo į kitą. Vadinasi, augimas yra judėjimas, keitimasis, perėjimas. Žodis *augalas* turi bendrą šaknį kaip ir žodis *augti* (t. y. tai, kas kyla, didėja). Augalo augimui iššaukti kartais atliekami maginiai veiksmai, pvz., grūdų kėlimas, žmogaus šokimas į viršų, lipimas į aukštą kalną. Kalendorinėse, darbo ir šeimyninėse lietuvių liaudies šventėse skatintas augimas ir pasikeitimas.

Apžvelgdami augalijos reikšmę kalendorinėse šventėse, pradėsime nuo Pavasario lygės, kuomet pasirodo pirmieji augalijos gyvybės požymiai, pirmoji žaluma.

Verba - vadinami nuolat žaliuojantis kadagys ir anksčiausiai pavasarį sprogstantis žilvitis. Verbų sekmadienis - priešpaskutinis kovo sekmadienis, kai puošiama jau kito medžio - beržo šakelių žaluma, nors nešta šventinti ir kadagių, blindžių, žilvičių šakeles (Vilniaus krašte iš visokiausių sausų gėlių apipintas lazdeles). Verbom kaišydavo, kambarius, vartelius, duris, gyvulius (karves), rūkydavo kambarius saugant juos nuo Perkūnijos, kaldavo prie avilio, kad geriau bitės spiėtų.

Velykos – dažniausiai paskutinis kovo sekmadienis. Senovės Lietuvoje švenčiamos kaip gamtos atbudimo šventė. Margučiai simbolizavo gyvybės atsiradimą - augalijos gimimą, žydėjimą. Kiaušiniai aukoti ir derliaus Dievams, kartais juos darydavo iš ažuolo, skroblo; margindavo juodalksnio žieve, svogūnų lukštais, rugių želmenimis, samanomis, šieniu, ramunėlėmis, kmynais, iš balų rūdos pasigamintais dažais ir kt. Raštuodavo vašku ar skutinėdavo. Velykų metu buvo švenčiamos ir Vėlių Velykos (panašiai kaip rudeninės Vėlinės). Vėlių Velykų metu vėlės,

susitikusios su gyvaisiais, tarsi išeina į vasarą, į gamtą. Buvo tikima, kad mirusieji padeda augti rugiams, bręsti riešutams, nokti uogoms, dygti grybams, kilti kitai augmenijai (43: 58). Rudenį ir žiemą vėlės vėl tarsi grįš arčiau savo namų.

Jorė - balandžio 23 d. Pavasario žalumos šventė.

Sambariai - sėjos pabaigtuvių šventė. Pvz., linų sėmenys buvo sėjami esant giedram dangui (būsią švarūs linai) arba danguje nusidriekus plunksniniams debesims (būsiąs ilgas pluoštas) ramią nevėjuotą dieną, kad sėmenys lygiai sukristų; moterys išsileidžia kasas, kad traukutis linų nesutrauktų.

Kupolės (Rasos/Joninės) - birželio 24 d., pats vidurvasaris. Ramuvoje pirmosios Rasos, atkartojant senąsias tradicijas, atkuriamos nuo 1967 m., atkuriamos ir kitos šventės (24: 44). Šventės pavadinimas „kupolė“ greičiausiai kilęs nuo žodžio „kūpėti“, reiškiančio gerai augti, vešėti. Tai vertikalaus kilimo laikas, kuomet pakyla, suveši augmenija. Tai ypatingas augmenijos galių išsaugojimo laikas, viršutinis metų rato taškas, nes po Kupolių gamta šia kryptimi nebeauga, vyksta pasikeitimai link rudens ir žiemos, prasideda augalo branda. Šis aukščiausias augalo suvešėjimo taškas vadinamas *kupa*, jame augalas subręsta naujos gyvybės pradėjimui. Visą birželį moterys ir merginos kaišiodavo vandens šaltinius medžių šakomis ir gėlėmis, laukuose šokdavo ir dainuodavo deivei Ladai, prašydamos palaimos augančiam ir bręstančiam derliui. Kupolių laikas - tai ir žmogaus dvasinis augimas: įsigijęs paparčio žiedą žmogus gali tapti žyniu, taip pat paparčio žiedo ieškojimo apeiga - tai vaikų pakėlimas į jaunimą, o pastarųjų - į suaugusiuosius. Kupolės - pievų žolynai, kuriuos rinkdavo šventės išvakarėse. Naudojo kaip vaistažoles, spėdavo ateitį. Išpuošta žolynais ir įkasta į žemę kartis taip pat reiškė kupolę. Mažosios Lietuvos merginos per Rasas apipintą žolynais kartį statydavo prie vartų, pro kuriuos bus vežami rugiai ir dainuodamos kupolinių dainas saugodavo, kad nepavogtų vaikinai. Pasvalio apylinkėse kartis būdavo šakota ir ant jos merginos mesdavo rūtų ar kitų žolynų vainikėlius. Dar vėliau kupole pradėta vadinti tam tikrą žolynų rūšį (pvz., mėlynmargį, bajorėlį - lot. *Melampyrum nemorosum*, turintį mėlynus ir geltonus žiedelius) ar visas Rasos metu žydinčias gėles. (Pvz., Rasos dainose dažnai sutinkama kupolė rožė simbolizuoja gyvybines gamtos galias, augaliją, vaisingumą, kaip ir visa Rasos šventė, ji siejama su meilės idėja). Per Rasas surinktus kupolių žolynus saugodavo, tikėta, kad jie turi gydomąją galią, saugo nuo piktų dvasių, raganų. Pvz., užkišdavo už šventų paveikslų ir sudžiūvusias laikydavo iki Kalėdų, tada sušerdavo karvėms, kad būtų sveikos ir pieningos. Ypač veiklios šią trumpiausią naktį mirties ir atgimimo deivės Raganos, Laumės, žiniuonės, burtininkės.

Škaplierna - liepos mėnesio antra pusė. Rugiapjūtė. Vyrai ir moterys pjaudavo pjautuvais.

Žolinė - rugpjūčio 15 d. Marijos Dangun ėmimo šventė. Krikščioniškuoju pavidalu žolynais puošiami pakelių, kaimų kryžiai, rūpintojėliai, nešamos šventinti kviečių, rugių ir kitų javų varpos, linai, kopūstai, morkos, vaisių, gėlių puokštės. Marija, atlikusi krikščioniškąją misiją, palaiminusi ir pašventinusi užaugusį derlių, įžengia į dangų. Pagoniškoje Žolinės šventėje buvo garbinama Lada - pasaulio, gyvūnijos ir augalijos gimdytoja, atgimdanti gamtą pavasarį ir skatinanti jos augimą vasarą. Lados kultas koncentravosi pavasarį ir vasarą, o per Žolinę, po jai atnešto pirmojo įvairių javų ir vaisių derliaus, jos laikas baigdavosi iki kito pavasario.

Spalis - žodis kilęs nuo spalių, kurie atlieka nuo linų. Šį mėnesį linai minami, brukami, šukuojami, pinami pakulų kuodeliai.

Kūčios, Kalėdos - laikas, kuomet trumpiausiai pasirodo saulė. Tai metų pabaiga. Išlikęs archajiškas paprotys už Kūčių stalo kampo pastatyti eglės šaką. Ji simbolizavo Gyvybės medį. Ar eglė puošiama nuo seniausių laikų, trūksta žinių, tačiau kartais puošiama riešutais, obuoliais, kuriais siekta padidinti vaisingumą, pagausinti derlių. Kūčių valgiai paimti iš žemdirbystės ir gamtos, daug šio vakaro burtų siejami su Kūčių stalu. Pvz., paėmus riešutų, žirnių ar pupų saujelę, kviečių šaukštą, skaičiuodavo lyginis (mirusiųjų, taip pat nurodantis būsimas vedybas) ar nelyginis (gyvųjų) skaičius. Per Kūčias iš po staltiesės traukiami šieno stagarėliai, pagal kurių išvaizdą spėdavo būsimų metų ar gyvenimo lemtį. Kalėdiniuose papročiuose jaunimas velka

kaladę, seną kelmą, dar vadinamą „blukiu“, ir jį sudegina. Tai simbolinis senųjų metų sudeginimas. Būtent Kalėdų metu pasaulis atgimsta ir vėl atsikuria.

Gamtos įtaka religijai

Akivaizdu, kad religijai didelę įtaką daro aplinka. Tiek gamtinės, tiek socialinės sąlygos gali šiek tiek paveikti religijos ypatumus. Egzistuoja atskiras mokslas - religijų geografija, kuri analizuoja kraštovaizdžio įtakas religiniams įvaizdžiams. Pvz., pastebima, kad dykumos ir aukštikalnės skatina susiformuoti pavojingų, rūstaujančių, grėsmingų dievų įvaizdžius, kurie gyvens kalnų viršūnėse; jūrų tautos dievus greičiausiai apgyvendins „laimingose“ salose ir turės jūros dievų mitologiją; stepėse ir dykumose kreipiamasi į žvaigždes; derlingų dirvožemių vietovėms būdingos lokalios chtoniškos dievybės. Vėsiose klimato juostose garbinama saulė, sausose ir karštose - vandens dievybės; monarchijoms būdinga ryški dievų hierarchija su aiškiai išskirta aukščiausia dievybe. Labai svarbus religijos ir gamtinės aplinkos santykis. Šventybė gali būti susijusi tiek su visa aplinka, tiek su jos elementais: šventomis giraitėmis, vandenimis, akmenimis. Paprastai garbinami kuo nors ypatingi objektai: forma, dydžiu, senumu, išskirtinumu (pvz., atsiskyręs nuo kitų medis). Iš augalų kartais garbinamos jų atskiros rūšys, turinčios maginių savybių, pasižyminčios kokiomis nors reikšmingomis spalvomis (pvz., šamanistinėms kultūroms svarbus beržas greičiausiai dėl jo tošies spalvų), arba augalai, tapę religiniais simboliais (pvz., budizmo simbolis—lotosas).

Religijos įtaka gamtai

Beje, religija turi įtakos ir gamtinei aplinkai. Pvz., įvedant krikščionybę Lietuvoje kertami miškai. Krikščionių pasninkas įtakojo žuvų tvenkinių atsiradimą ten, kur jų anksčiau nebuvo. O vyno draudimas Islame sunaikino Mažosios Azijos vynuogininkystę. Rytų teritorijose paplito arbatžolės dėl to, kad budistų meditacijos metu arbata palaiko budrumą. Daugelyje religijų žinomos šventosios ar dievams pašvęstos giraitės, į kurias negalima įžengti arba į kurias gali įeiti tik aukojantys žyniai per ypatingas šventes. Jas galima vadinti pirmaisiais draustiniais. Tokias šventąsias vietas paprastai papildė ir užbaigia žmogaus rankų suformuoti šventieji kraštovaizdžiai - kapinynai, šventyklos, vienuolynai ir t.t. Šiuo metu Lietuvoje yra penki nacionaliniai parkai: pirmas, įkurtas 1974 m. Aukštaitijos, kiti - Dzūkijos, Žemaitijos, Kuršių nerijos ir Trakų nacionalinis istorinis. Nacionaliniuose parkuose apribojama ūkinė veikla, daugiausia plėtojamas turizmas, vystomi senieji amatai ir liaudies verslai. Nacionaliniai parkai kuriasi tose vietose, kur yra estetiškas, mokslui vertingas kraštovaizdis, daug saugotinių objektų ir etnografinių vertybių. Taip pat šie parkai apimdami saugo dalį piliakalnių, pilkapių, alkviečių. Gausiausia archeologinių, mitologinių, sakralinių paminklų yra Žemaitijos nacionaliniame parke. Pvz., čia yra buvęs Ertenio ežeras, kurio viduryje, K. Bružo teigimu, senovėje buvo garbinti ažuolai (24: 9); dabar čia - ažuolais apaugusi sala.

Lietuvių dievai ir deivės, turintys įtaką augalijai

Derlių auginama ne vienas, bet grupė dievų. Pvz., žynys dievo Pergubrijaus prašydavo išvyti žiemą, duoti laukams lapiją ir žolę, auginti javus ir stelbti piktžoles. O į Pilvytį ir Pilnytį kreipdavosi, kai prašydavo gražaus derliaus, žolės augimo ir t.t.

Lada - pasaulio augalijos ir gyvūnijos pragimdytoja;

Perkūnas - atmosferos ir gamtos valdytojas;

Patrimpas - marių ir upių dievas, be to, jis buvo šilumos ir vaisių dievas;

Laima - vaisingumo ir visko, kas gyva žemėje, pirmapradė;

Puškaitis- rūpinosi žemės vaisiais;

Pergubrė - pavasario ir žiedų davėja;
Kaupolė - laukų, augalų deivė;
Rasa - Kaupolės duktė, gaivintoja;
Žemyna - javų ir gyvulių globėja;
Krūminė - žemdirbystės išradėja;
Medeinė - miškų šeimininkė;
Lazdona - riešutų globėja;
Samanėlis - samanų, grybų globėjas;
Miškinėlis - miško globėjas.
Augalai auginami ir prižiūrimi ir dėl religinės jų vertės.

Pasaulio medis

Pasaulio Medžio įvaizdis gyvuoja visose tautose kaip vieningo pasaulio įvaizdis. Gyvybės medžio simbolis tradicinėje dailėje gyvuoja nuo neolito ir ne tik lietuvių kultūroje. Mat, kaip teigia V. Toporovas, Pasaulio/Kosmoso medis yra „tam tikros, universalios koncepcijos, ilgą laiką lėmusios daugelio senosios ir naujosios kultūros žmonių kolektyvų pasaulio modelį, įvaizdis“ (48: 26-27, 33). Jame randamos priešpriešos: dangus - žemė, aukštai - žemai, praeitis - dabartis, šviesa - tamsa. Pasaulio Medis yra trijų dalių, apimantis tris Visatos sferas:

- dangų su dangaus dievais, saulės, mėnesio, žvaigždžių šviesuliais, paukščiais;
- žemę su žemės dievais, žmonėmis, gyvuliais ir žvėrimis;
- požemį su požemio dievais, žuvimis, gyvatėmis, ropliais.

Lietuvių ir kitose Europos tautose Pasaulio medis dažnai vaizduojamas apsuptas dvynišku būtybių: elnių, ožių, jaučių, eržilų, gulbinų.

Medžio šakas vietoj žiedų kartais supa sauliu, žvaigždučių ar apskritimų lankas. Kartais ant šakų ar viršūnėj tupi paukščiai, kurie vaizduojami po vieną, du, tris, penkis, septynis ir daugiau (pvz., gegutė - likimo pranašė). Kožnoj šakaitėj aukso spurgaitė, Ant viršūnėlės rymo gegutė... (18: 68). Medis siejamas su trimis žmogaus kūno dalimis. Plačiau Pasaulio Medį aprašė M. Eliade, V. Toporovas, M. Gimbutienė, N. Vėlius, N. Laurinkienė. Paprastai prie gyvybės medžio vyksta aukojimas. Nors pasaulio modelį gali išreikšti ne tik medis, bet ir kalnas, namas, šventovė, aukuras, tiltas, kelias... Pvz., apie kelią mįslėje menama: „griūva ažuols per visą svieta“. Mįslėse medis gali būti ir metai - kaip medis su dvylika šakų, kiekvienoj šakoj po keturis lizdus, o kiekvienam lizde po septynis kiaušinius. Užnemunės rugiapjūtės dainoje štai kaip vaizduojamas Pasaulio medis:

Ant kalnelio jovaras žydėjo...

Pašaknėly dūzgiančios bitelės...

Ant šakelių skambantys kankleliai...

Viršūnėlėj sakalo vaikeliai... (41: 10).

„Šaknys - tai požemis, praeitis, vanduo - gyvybės pradžia ir šaltinis. Per vidurį dūzgiančios bitelės - tai žmonių, triūsiančių dirbančių pasaulis. Viršūnė - dangaus šviesa ir gyvybės ateitis. Mirtis ir gyvenimas - tai nepertraukiamos pasaulio raidos grandys. Medis nors ir nusimeta lapus, žiemą apmiršta, bet jo gyvybė lieka, išlieka jo siela. Toks ir žmogaus kelias - per gimimą, mirtį ir naują atgimimą“ (24: 46). M. Gimbutienė atkreipė dėmesį, kad augalų motyvai, apsupti saulūčių, žvaigždučių, paukščių, mitologinių gyvūnų, - tai gyvybės medžiai. P. Dundulienė aprašė atskirus medžius ir krūmus kaip Pasaulio medžio simbolius (pvz., ažuolus, liepas, kadagius, rožes ir kt.), nagrinėjo juos supančių paukščių, gyvūnų, ugnies, o ypač gyvačių bei žalčių reikšmes (12: 3-158). N. Vėlius rašė, kad Lietuvos teritorija susiklostė kaip Pasaulio medis. Baltų teritoriją

padalinus į tris arealus matome: vakarų areale išsiskiria bruožai, būdingi požemiui, vidurio areale - žemės pasauliui, rytų areale – dangui.

Miškas

Mokslininkų ištirta, kad dar XIV a. miškais buvo apaugę daugiau kaip 60% Lietuvos teritorijos. XV a. Jogailos išleistame statute buvo numatyta mirties bausmė už miškų padegimą. Miškams ir medžiams didelė pagarba reiškia visų baltų tautų. Seniausi istoriniai šaltiniai iš XI-XV a. nuolat mini šventus miškus, alkus, medžius. A. Brėmenietis rašo, kad krikščionims, t.y. svetimiesiems, čia buvo draudžiama užteiti, nes tikėta, kad krikščionių prisiartinimas suteps tų vietų šventumą (24: 6). O ir patys lietuviai čia ne visuomet eidavo. Šventosiose giriose ir miškeliuose nemedžiodavo, čia būta šventviečių, kur kūrėnta amžinoji ugnis, aukotos aukos. Šventam miške nė vieno medžio negalima nukirsti, nė šakelės nulaužti, idant nebūtų sužeisti ten gyvenantys dievai. 1946 m. Šturms pastebėjo, kad dar ir dabar žemaičiai kai kuriuos miškus laiko šventais (54: 56). Miškas turėjo ir savo dievus bei dvasias: Miškinį, Samaninį ir Medžiojimą/Žvorūną. V. Krėvė-Mickevičius rašė, kad miške pirmą nuskintą uogą ar išrautą grybą mesdavo ant žemės sakydami „pirma uogelė miškinėliui, pirmas grybelis Samanėliui, kad po girią nevedžiotų, kelio nepastotų“ (13: 116–117).

Be dvasinės vertės miškai senovės lietuviams teikė ir įvairiapusę naudą: čia veisėsi medžiojami žvėrys, iš giriose gyvenusių bičių buvo gaunama medaus ir vaško, čia augusių apynių pumpurus rinko alui ir midui, virkščias bei plaušus naudojo siūti, rišti, virvėms vyti. Liepų karnos naudotos vyžoms pinti, o plaušai drabužiams austi. Iš beržų ir klevų senovės lietuviai sulą leido, sakai, derva ir degutas buvo reikalingi žiburiui. Skanaudavo miško uogas: žemuoges, avietes, gervuoges, mėlynės, spanguoles, bruknes, o dar grybų įvairovė. Ažuolai, šermukšniai, ievos, putinai nokino vaisių, kuriais paukščiai ir žmonės maitinosi. Kol dar lietuviai neaugino bulvių (iki XVIII a. pradžios), azuolų gilės buvo pagrindinis ir geriausias pašaras kiaulėms, o badmečiu – ir maisto atsargos žmonėms. Džiovintų gilių miltus maišydavo į duonos tešlą. Ir dabar prisimename gilių kavą.

Šventi medžiai

Medžių atvaizdai yra iš XVIII-XIX a., tačiau jų kultas atėjęs iš viduriniojo ir vėlyvojo geležies amžiaus. O prie šventųjų akmenų, archeologų nuomone, apeigos vyko nuo neolito ar ankstyvojo žalvario amžiaus. Daugelis šventųjų medžių augo šventųjų girių ir miškelių teritorijoje. Net XX a. kertant girią plynėje paliekamas vienas azuolas ar eglė. Tai rodo, kad tebetikima tokių medžių šventumu. Kartais centrinė, kartu ir švenčiausia miškelių vieta būdavo ten, kur augdavo seniausias ir storiausias medis. XV a. Jeronimas Prahiskis pasakoja apie šventojo miškelių viduryje augusį seną azuolą, kuris buvo „šventesnis už visus medžius“ ir laikomas dievų buveine. Kai Jeronimas rengėsi iškirsti šventąją giraitę, moterys pasiskundė Vytautui, kad misionierius ketina „atimti iš Dievo buveinę, kurioje jos visada prašančios sulaikyti lietu arba saulę. Dabar nebežinosiančios, kur ieškoti Dievo, nes iš jo bus atimtas būstas“ (7: 322). Prūsijoje dievų stabai taip pat buvo patalpinti azuole, jie tarsi gyveno jame. Paprastai šventieji medžiai turėdavo kokius nors požymius: gumbus, suaugusias tarpusavyje ar šiaip suaugusias šakas, kurie kamieno apačioje šakojasi, o kiek aukščiau vėl buvo suaugę, būdavę dvikamieniai, keliakamieniai, išdūlėję ar drevėti, amalutomis šakomis ar šiaip - didžiausi ir seniausi. Tokį medį išventinti galėjęs vaidila (Weydullis). Anot M. Pretorijaus, vaidila, radęs tinkamą medį, tris paras pasninkaudavo ir budėdamas prie medžio prašydavo dievybę apsigyventi „žaliajame būste“, kad besikreipiantiems nelaimėje padėtų. Apie savo atvykimą prie medžio dievybė pranešdavo šlamesiu. Jei ilgesnį laiką šlamesio nesigirdėdavo, manyta, kad ar medis nešventas, ar reikalinga vaidilos auka. Tuomet

vaidila persidrėsdavo krūtinę ir patepdavo medį krauju (24: 22); jei ir tai nepadėdavo, savo vaiko krauju ištepdavo kamieną (9: 322). Šventosios giraitės ir panašūs ritualai atliekami prūsų, keltų. Dievybei persikėlus į medį, žmonės aukodavo aukas: kiaules, ožius, juodus gaidžius, prie jo atliekamos apeigos. Henrikas Latvis perteikia vieno lyvio žodžius: „Aš mačiau lyvių dievą, kuris pranašavo ateitį. Iš medžio išaugo dievo vaizdas nuo krūtinės iki galvos ir dievas man sakė: rytoj rytą ateis teutonų kariuomenė“ (9: 286). Labai dažnai minimi medžiai, augantys šventvietėse ar palei šventyklas, dažniausiai tai ąžuolai. Kulto vietas žymėdavo tiek giraitės, tiek medžiai ar akmenys; nes kaip ir kitų senųjų religijų ankstyvuoju raidos laikotarpiu apeigos atliekamos po atviru dangumi. J. Basanavičius aprašo žmonių menamą žynį Ilgį, kuris iki juostos nuogas žmones mokindamas sėdėdavo ąžuole. Tas ąžuolas nunyko 1869 m. O žmonės iš jo išdegusio vidaus pjaustė anglį vaistams (3: 176-179). M. Pretorijus rašo, kad dar 1664 m. Mažojoje Lietuvoje garbinta dvikamienė eglė, prie kurios žmonės nešdavo aukas: skaras, drabužius, pinigus. Dar 1840 m. prie Garliavos augusio dvikamienio uosio atvykę ligoniai perlįsdavo per jo dvišakumą ir pasveikdavo. Pasveikę tam uosiui aukų nešdavę kas ką turėję: vilnų, audeklų, javų, kiaušinių, pinigų... Ir niekas paaukotų pinigų neimdavęs. Aiškindamiesi krikščionių dvasininkams, žmonės sakydavo, kad jie aukoja ne medžiui, o angelui, apsigyvenusiam medyje ar prie medžio pasirodančiame. 1703 m. „Prūsijos įdomybėse“ aprašoma, kaip vienam keliautojui pasilikus Ragainėje nakvoti šeimininkas, pasiturįs, sąmojingas bei prietaringas ūkininkas, papasakojo apie ąžuolą, kurį laikė šventu. Šį medį gerbė labiau už kitus, nes taip tėvai ir protėviai įtikino. Jis manė, nenusidedąs Dievui, jei tam medžiui nedarą nieko blogo. Jei prie šio ąžuolo aukojo, tai ne medžiui, o angelui ar Dievui, kuris čia tą angelą pasiuntė. Prie tokių medžių statomos koplytėlės, juose randama šventų paveikslų (Beržoras, Plungės r.; Kena, Vilniaus r.), kalbama, kad tokie medžiai išaugą nekaltų žmonių žuvimo vietoje... Šventais laikomų medžių Lietuvoje yra miškuose, šventviečių teritorijoje, šventoriuose, kapuose, sodybose, pakelėse. Mitiniam mąstymui būdingas žmogaus ir medžio tapatinimas. Pvz., liaudies dainose medžiai suvokiami kaip žmogui lygios būtybės, kurios jaučia, kalba, turi rankes – šakeles, lapelius – žodelius, šakneles – kojeles, viršūnelę – galvelę. Dauguma medžių laikyta šventais, tačiau yra ir rūšių, kurios kaip palyginimai naudojamos pajuokti, sumenkinti. Atskiros medžių rūšys turėjo tam tikrą paskirtį ir simbolinę reikšmę.

Ąžuolas/aržuolas (Quercus)

Europoje ir Priešakinėje Azijoje labai reikšmingi yra ąžuolai. Iš medžių tarpo Lietuvoje žinoma daugiausiai apie šventus ąžuolus. Šventosios liepos, pušys, eglės, beržai, uosiai sudaro palyginti mažą informacijos dalį. V. Porcigas rašo, kad „turint galvoje ąžuolo vaidmenį indoeuropiečių religiniuose kultuose bei ūkinėje veikloje, visai nėra keista, kad jo pavadinimas galėjo reikšti apskritai medį“ (24). Lietuvoje žinoma apie 50 ąžuolų, siejamų su senąja religija ir mitologija. Jų žinoma daugiausia Vakarų Lietuvoje, kur daugiausiai ir šventų girių bei miškelių. ąžuolai, prie kurių vyko religinės apeigos, greičiausiai buvo iškirsti įvedant krikščionybę arba sunyko vėlesniais laikais (pvz., XIX a.). Iš daugelio šiandien vadinamų šventais ąžuolais per jauni, kad būtų galėję siekti prieškrikščioniškus laikus, nors jie dažnai susiję su senosiomis apeigomis: prie jų eidavo melstis, nešdavo aukas dar XIX a. vidury. Prie tokių ąžuolų ar kt. šventų medžių prikaldavo nukryžiuotąjį, pakabindavo koplytėlę ar šventą paveikslą. Dabar tokie medžiai saugomi kaip vertingi gamtos paminklai. Didžiausias ir seniausias Lietuvoje bei vienas seniausių Europoje yra Zarasų rajone tebežaliuojantis Stelmužės ąžuolas. Norint apjuosti jo liemenį krūtinės aukštyje, reikia dešimt metrų virvės, o aukščiau šakų – net trylikos. Sunku pasakyti, kiek jam metų: tiksliai metus nusako rievės, tačiau jo vidus kiauras ir net nupjovęs medį jų nesuskaičiuotum. Pusantro tūkstančio turėtų būti, o gal ir apie du tūkstančius metų. Šiandien augantys įžymiausi Lietuvos ąžuolai (24: 27): ąžuolų alėja, Stelmužės ąžuolas, Šaravų ąžuolas, Šventybrasčio ąžuolai, Mickevičiaus ąžuolas, Lančiūnavos ąžuolas, Žvėrinčiaus ąžuolas, Rykantų ąžuolas, ąžuolų karalienė, Belūnų ąžuolas, Dūkštų ąžuolas, Gliškių ąžuolas. Estų gamtininkas V. Masing 1984

m. išleistoje knygelėje „Ąžuolas mano draugas“ nurodo, kad gausiausias ąžuolų išplitimas buvo prieš 5000 metų. Tada jie sudarė apie 45% visų medžių, t. y. beveik pusė medžių buvo ąžuolai. Lietuvoje, kuri yra žymiai piečiau, paskutinis apledėjimas turėjo pasitraukti žymiai anksčiau, tad ąžuolai turėjo išplisti anksčiau – kaip ir Estijoje gausus ąžuolynų išsiplėtimas turėjo būti apie 5000 – 2500 metus pr. Kr. R. Kunsas, nagrinėdamas Dzūkų upyno ir ežeryno praeitį, rašo: „Alerode jau turėjo būti išnykęs amžinasis pašalas, arba jis liko tik giliau ir lopiniais, nes ežerų ir pelkių nuogulose pasitaiko alksnio, guobos, ir net ąžuolo žiedadulkių“ (24: 20).

Prūsijoj taip pat ąžuolas gerbiamas, laikomas šventu, senovėje po ąžuolu lietuviai ir prūsai meldavo dievus jėgų ir sveikatos. M. Pretorijus „Prūsijos įdomybėse“ rašo: „Kai aš kartą keliavau per Skalvius, Ragainės srityje, tai man parodė ąžuolą, kurio šakos buvo keistai suaugusios ir kuris gyventojams buvo šventas <...> Žmonės savo tėvų ir protėvių pamokyti ir įtikinti ąžuolo neliesti ir nekapoti, kitaip jie bus nubausti <...> Kartą vienas piktas žmogus nulaužė kelias ąžuolo šakas ir jas tyčiodamasis mindžiojo kojomis, ir tuojau po to nuo tos rankos ir kojos nusilupusi oda“ (54: 63-64). Garsiausias Prūsijos ąžuolas buvęs Romovės ąžuolas, apie kurį rašė net keli senovės autoriai (9: 92). Jis stovėjo Rykojotoje. Jis skersai buvęs 6 mastų storumo, viršūnė labai plati ir tanki, kad pro ją negalėjo nei pralyti, nei prasnigti, nes ir žiemos metu liko lapuotas ir žaliuojąs. Pas mus žiemos per šaltos ąžuolui visus metus žaliuoti, tačiau per žiemą žaliuoti galėjo amalas ąžuoluose, nes amalas visžalis ir nuskintas dar visus metus išgyvena (43: 382). Dar Rykojoto ąžuolas turėjo tris dreves, kuriose atskirai po vieną buvo apgyvendinti trys svarbiausi prūsų dievų atvaizdai: Patulas/Pykuolis, Perkūnas ir jaunasis Patrimpas. Prie šio ąžuolo buvo kūrenama Perkūnui skirta amžinoji ugnis. Apie šį ąžuolą tris žingsnius nuo jo buvo pakabinama balta drobė ir niekam neleidžiama už jos užėiti, išskyrus Krivaitį ir vyresnius vaidilas (9: 104). Šis medis ir jo lapai buvo laikomi šventais, tas, kuris pasiimdavo vieną jo lapą, turėdavo apsaugą nuo visų nelaimių ir kerėjimų. Prūsijoj prie Baltijos jūros buvo žinomas dar vienas didžiulis šventas ąžuolas – prūsų dievaičio Kurko buveinė. Bet pirmasis Varmės vyskupas Anselmas jį nukirtęs. Dar XVII a. rytų Prūsijoje žinotas labai senas ąžuolas, prie kurio žmonės ėję kelias mylias gydytis. Kiekvienas ligonis ką nors aukodavo ąžuolui: audeklus, juostas, pinigus. S. Grunau, M. Pretorijus rašo (9: 104; 23: 180-190), kad šventoji ugnis būdavo kūrenama ąžuolinėmis malkomis. Prūsai maną, jog ąžuolinių malkų dūmai esą labai sveiki, o pati ugnis išvaranti ligas, blogą kvapą ir t.t. Be to, manyta, kad ąžuoluose savaime slypi šventoji ugnis. Būtent ąžuolinė pliauska panaudojama įkuriant ugnį: ąžuolines skiedras padaužydavo keletą kartų su akmeniu, po to šiek tiek patrindavo, kol įsižiebdavo ugnis. Baltų, kaip ir kitų indoeuropiečių, mitologijoje ąžuolas siejamas su Perkūnu (slavų Perūnu, germanų Toru). Apeigos prie ąžuolų skirtos būtent Perkūnui (23: 180-190). Sakoma, kad Perkūnas į ąžuolą niekuomet netrenkia, kad šio medžio šakelės, kurių prikaišoma trobose po gegnėmis, apsaugo nuo perkūnijos, arba atvirkščiai – griaustinio metu negalima slėptis po ąžuolu, nes į šį medį gali trenkti Perkūnas. Dūkšto ąžuolynas, esantis Vilniaus apylinkėse, yra didžiausias šiuo metu Lietuvoje esantis ąžuolynas. Šalia jo yra pilkapių grupė, piliakalnis, kurio radiniai byloja, kad čia žmonių gyventa I-XII a., manoma, kad senovėje čia buvusi šventykla, kūrenta šventoji ugnis. Vertinamos puikios ąžuolo medienos savybės: ji graži, gerų techninių savybių, tvirta ir kieta, labai patvari ore, žemėje ir ypač vandenyje. ąžuolo medieną naudojo laivų statybai, tiltams, trobesių detalėms, pamatams, brangiems baldams, šuliniams, rogėms, ratams, plūgams, tiltams, statinėms raugiant grybus, agurkus, pomidorus, obuolius. Žievės nuovirais plauna plaukus, kad jie būtų gražūs ir vešlūs. Jaunų ąžuoliukų žievė naudota gerai odai rauginti, linų drobėms marginti. Dainose ąžuolas visuomet vertinamas estetiškai, pakiliai, vadinamas garsiuoju, puikiuoju, slauniuoju, žaliuoju, garbuonėliu (garbanotu, pagal ąžuolo lapų formą) arba garbuolėliu (gerbiamu, pagal medžių garbinimą). ąžuolas simbolizuoja vyrišką jėgą, tvirtumą, lyginamas su bernelio, brolelio jaunyste, grožiu. Jo medienos kietumas simbolizuoja jėgą, ilgaamžiškumą, senojo tėvelio patirtį ir išmintį.

Alksnis (Alnus)

Laikomas nešventu, netgi prakeiktu. Sakoma, kad ant jo pasikorusi velnio motina, kad esąs raudonas, nes apvarvėjęs velnio krauju, velnio dovanos pasirodo besą alksnio skiedros (55: 120). Laumės pristoja prie vaikų, paliktų alksnyne, iš alksnio bevaikė pora gali nusitašyti nykštuką (55: 126). Lietuvių dainose ryški humoristinė, menkinantį atspalvį turinti alksnio įvaizdžio tradicija: *Panala jaunoji, unt ko pažinai, Kad tuoj prilakus, vartus užkėlai? - Unt žilo kuino, unt šiaudų balno, Unt geltonų alksnio kilpėlių.* (41: 233).

Alyva (Syringia)

Šio krūmo žiedai turi laimės/nelaimės simboliką.

Beržas

Traktuojamas dvejopai. Vienose sakmėse siejamas su velniu: velnio pinigai pasirodo besą beržo tošis, saldainiai - beržo žirginiai, arkllys – beržinis rąstas. Beržus mėgsta ir laumės. Kitose sakmėse beržo šakos saugo nuo perkūnijos, Sekminių metu šakelėmis iškaišomos pirkios, puošiamos karvių galvos (26:102, 547). Liaudies dainose iš beržo daroma žagrelė, lovelė, tverinama darželio tvorelė. Iš beržų šakų rišamos šluotos, vantos, pumpurų ir lapų nuoviras vartojamas gydymui, iš beržo tošies gaunama deguto, pavasarį ragaujama jo sula. Senovėje ant beržo tošies rašyti raštai. Beržynai sudaro apie penktadalį Lietuvos miškų ploto.

Eglė (Picea)

Kaip amžinai žaliuojantis augalas simbolizavo gamtos vegetacinės jėgas, gyvybės amžinumą. Naudojama beveik visose šeimos ir kalendorinėse šventėse. Per vestuves eglės statydavo prie vartų, iš eglisakių darydavo vestuvinį sodą. Takai ir kambariai eglisakėmis barstomi ir per laidotuves, pinami vainikai, puošiami mirusiųsios vežantys vežimai. Jos mediena tinka smuikams. Eglė tautosakoje turi dvejopą prasmę. Sakmėse velnias negali slėptis po eglėmis, nes jos šakos auga kryžmai. Arba velnias ypač mėgsta pasirodyti po egle, žmogui padovanotas velnio rankšluostis pasirodo besą eglės žievė, skrybėlė - eglės luobas, žmogus, pakviestas į velnio dvarą, vėliau pasijunta besėdįs eglėje. Po egle velnias saugo pinigus, kartais slepiasi nuo Perkūno. M. Pretorijus rašo, kad 1664 m. Nibučiuose buvusi dvišakė eglė, prie kurios sveikatos prašydavo nadruviai, skalviai, žemaičiai, lietuviai (55: 123). Šiomis dienomis eglėnai užima antrą vietą po pušynų ir sudaro apie penktadalį Lietuvos miškų ploto. Yra nuomonių, kad ankstyvojo matriarchato laikais buvo garbinama eglė, o tik vėliau, patriarchate, pereita prie ąžuolų garbinimo (24: 16). Gal ąžuolų reikšmingumui turėjo įtakos ir faktas, kad ąžuolas atstovavo Perkūną, kuris globojo karius, o nuolatinių karų su kryžiuočiais pasekmė – karių luomui suteiktas pirmumas, tuo pačiu pirmumą įgavo ir Perkūno ąžuolas.

Erškėtis (Rosa)

Lietuvoje auga nemažai savaiminių rūšių erškėčių. Simboliškai akcentuojami erškėčio dygliai: „tars žodelį kaip erškėtėlį“, „erškėtinis krėslelis“ (41: 232). Mėgstama erškėtį lyginti su našliu, šešuru, dieveriu. Erškėtis beveik neturi sinonimų (slavuose vietoj erškėčio naudojama dilgėlė).

Diemedis (Artemisia)

Pražysta, kaip ir papartis, Joninių naktį. Jo žiedas taip pat menamas, nes tai visžalis augalas. Diemedis apsaugo nuo raganų. Diemedžio žiedas, kaip ir paparčio, reiškia dvasinį augimą, radus jį įgyjamas tikrasis žinojimas, jis yra laimės simbolis.

Drebulė/epušė

Tautosakoje „laikoma prakeiktu medžiu, jos nesodindavo arti namų, nedėdavo į statomo namo sienas. Jeigu epušės augdavo netoli namų, sakydavo, kad tie namai esą prakeikti“ (55: 119).

Epušės siejimą su velniu nurodo priežodis: „Įsižiūrėjo kaip velnias į epušę“. Sūnui nemėgiama marčią parvedus, anyta stengdavos lovoj epušės lentą ar balaną palikti, kad marti „sausa“ paliktų (43: 89). Drebulinės skiedros naudotos stogams dengti, pirtyse, kur drėgnos ir šiltos patalpos. Ji nepakeičiama degtukų gamyboje.

Kadagys/ėglis

Naudojamas žalias ar smilkomas saugantis nuo Perkūno, dvasių. Dainose gretinamas su našliu, iš jo dirbamas laivelis. Kadagio šakomis plakama per verbų sekmadienį. Iš medienos daromi grėbliai, šakės, baldai, lopšiai, indai. Kadaginiai virbalai nekabina siūlų.

Karklai/gluosnis

Retai minimi liet liaudies dainose.

Klevas/medžliepis

Dainose iš klevo dirbamas laivelis, kuriuo bernelis plaukia pas mergele, lovelė mergelei migdyti, ašlužei grįsti lentos (55: 126). Klevas palyginti retai apdainuotas, o mitologijoje jis beveik neminimas. Greičiausiai todėl, kad šis medis Lietuvoje paplito gerokai vėliau nei eglė ar ąžuolas (24: 16). Klevo lapais moterys, kepdamos duoną, išklodavo pečių, taip pat iš lapų gamindavo geltonus ir juodus dažus vilnoniams siūlams dažyti. Pavasarį mėgta klevo sula, ji saldesnė už beržo sulą.

Lazdynas

Kad griaudžiant į namus nelįstų velnias ir netrenktų Perkūnas, reikia duris ir langus apkamšyti jo šakutėmis. Lazdynai apsaugo nuo raganų.

Liepa (Tilia)

Žinomos dešimtys vietų, kuriose dar šiandien auga su senąja religija ir mitologija siejamos liepos. Pvz, Rokiškio r. Visvedų šventvietėje nuo seno augo šventa liepa, kurią žmonės garbindavo kaip šventmedį „ir jos lapus, žiedus bei šakas vartodavę vaistams“ (54: 66-67). Liepos siejamos su Deive Laima. Trikamenė Laimos liepa XIX a. dar augo Rambyno kalno papėdėje ir buvo vadinama „Liepa Motinėle“. Manoma, kad liepos motiniškai globoja žmogų. Lietuvių liaudies dainose liepa pirmiausia laikoma moteriškumo simboliu: dažnai liepa lyginama su motina, mergele, sesele. Liepa visuomet apdainuojama pagarbiai, simboliškai ji vadinama baltąja, jos „viršūnėlė aukso žiedu, liemenėlis – sidabreliu“ (41: 222). Senovėje liepynuose telkėsi drevinė bitininkystė, todėl liepynų apsauga numatyta 1588 m. Lietuvos statute (24: 15). Sudžiovintų liepų žiedų arbata – vaistas nuo peršalimo. Iš liepų karnų pintos vyžos, krepšiai, vejamos virvės. Mediena minkšta, balta, tinka medžio drožiniams, muzikos instrumentams, baldams. Dainose iš liepos medienos dirbama lovelė, klėtis, lenta velėti – tai daiktai iš moteriškos sferos.

Obelis (Malus)

Lietuvoje nuo seno miškinės/laukinės obelis medžiai buvo globojami ir neiškertami. Obelis – vienas pirmųjų žmogaus sukultūrinių vaismedžių. Iš tiesų, lietuvių, kaip ir daugelio indoeuropiečių tautų, mitologijoje ir folklore didesnė simbolinė prasmė teikiama ne obeliam, o jos vaisiui – obuoliui. Obelis kaip ir obuolys simbolizuoja vaisingumą, tradiciškai vartojama vedybų apeigose. Dainose apie obels ir apeigų ryšius galima spręsti iš jos sodinimo, žalumo, žydėjimo ir vaisių nokinimo motyvų. Sutinkamas vaisių nebevedančio, sauso medžio priešinimas gyvybingam žydėjimui. Obelis stiebui be šakų prilyginama sausa lazdelė. Dėl pastovios vaisingumo ir motinos sampratos dainose obelis paprastai nekeičiama kitu medžiu, nors gretimuose posmuose (net atitinkant pagal skiemenų skaičių) varijuoja radastėlė, serbentėlė, sedulėlė, alyvėlė, lelijėlė, epušėlė.

Pušis

Prie stebuklingos pušies dar XX a. Vieksnių parapijoje žemaičiai dėdavo aukas. Šiuo metu Lietuvoje žinomos 27 tokios gerbiamos pušys. Šventose pušyse paprastai įkelti kryželiai, koplytėlės, šventi paveikslai. Apylinkių gyventojai arba keliaujantieji pro šalį prie šių pušų meldžiasi, prašo sėkmės ir sveikatos, medžių žievės gabaliukus naudoja maginiams tikslams, čia palieka smulkių pinigų. Pušis nėra ilgaamžis medis, šių dienų šventos pušys tegali būti šventviečių tradicija. Dabar pušynai sudaro daugiau kaip trečdalį Lietuvos miškų ploto. Būtent spygliuočiai (eglės ir pušys) dėl besikeičiančio klimato išstūmė ąžuolus, kadais sudariusius didžiąją dalį Lietuvos miškų. Nuolat žaliuojančios šventos pušys ir eglės yra glaudžiai susijusios su senaisiais mitiniais vaizdiniais apie mirtį, laidotuves, pomirtinį vėlių būvį. Pvz., šventos pušys išauga ten, kur žūva ar būna palaidoti nelaimingi, nekalti žmonės; prie šių pušų laidojami žmonės, bandant jas kirsti bėga kraujas.

Putinas

Baltais žiedais pražystantis, raudonas uogas nokinantis putino krūmas visada siejamas su jaunais žmonėmis.

Uosis

Dainose iš uosio daromas laivelis, tverinama darželio tvorelė. Šių dienų uosynų plotas Lietuvoje nėra didelis, jis maždaug priligsta ąžuolynų plotams.

Šermukšnis

Stebuklingas, piktąsias dvasias nuvaikantis medis. Šermukšnio bijo laumės, raganos, o ypač velniai. Tikima, kad velnią galima net užmušti šermukšnine lazda. Saugantis nuo blogio namuose kabinamos šermukšnio šakos ir kviečiai arba šermukšnio šakomis perbraukiamos karvės. Naudojo Rasos šventės metu, apsaugant save ir gyvulius nuo raganų. Šermukšnio šakomis apkaišomi tvartai, langai, tikėta, kad kol piktosios dvasios suskaičiuos lapelius, išauš rytas ir baigsis jų burtininkavimo laikas. Ieškant paparčio žiedo šermukšnine lazda apsibrėžiamas ratas. Šermukšnyje pagal lietuvių tikėjimus gyvenančios kalvių dvasios. Lietuvių liaudies mįslėse prilyginamas ugniai, pvz., „viršui medžio ugnė kūrenas“ (raudonos šermukšnio uogos).

Vyšnia (Prunus)

Pavadinimas greičiausiai pasiskolintas iš slavų. Vyšnia seniausiame dainų klode – sutartinėse nesutinkama, tai nuoroda, kad Lietuvoje ji auginama ne nuo seniausių laikų. Lietuvių dainose ypač populiarius vyšnių sodas, siejamas su bernelio tėvo ar mergelės namų aplinka. Vyšnia – sodo medis, laukinė vyšnia neminama. Kartais vyšnių sodas supriešinamas rūtų darželiui. Vyšnia turi ir religinę reikšmę, dievas Kirnis – vyšnių globėjas.

Chtoniškieji ir dangiškieji augalai

Pagal atskirų medžių, šakniavaisių, varpinių aprašymus, populiarumą įvairių arealų lietuvių folklore, mitologijoje N. Vėlius augalus skyrė į susijusius su žemės ir požemio dievais bei susijusius su dangiškais dievais. Iš medžių velnias dažnai minimas ties šeivamedžiu, alyva, kadagiu, egle, pušimi, alksniu, karklu, gluosniu ir kt. (jie populiariesni vakarų bei vidurio areale – požemio teritorijoje). Dievui priklausytų šermukšnis, beržas ir kt. (jie populiariesni rytų areale, kur Lietuvoje dažnesnis dangiškų dievybių kultas) (55: 130). Iš kultūrinių augalų priešinami šakniavaisiai ir varpiniai. Velnio, laumės, raganos šakniavaisiai: bulvės, ropės. Pvz., pagal velnio medžius (eglės, alksnio kankorėžius) spėjamas bulvių derlius; sakoma, kad negalima jas sodinti esant saulei (55: 132). Dievo, Perkūno varpiniai: javai (rugys, kvietys, miežis, aviža). Pvz., sakoma, kad javus sutvėręs dievas; juos sėti reikia pirmąją saulėtos dienos pusę (55: 133–134).

Lietuviuose yra tikėjimas, kad tai, kas pasodinta Mėnulio jaunatyje, auga į viršų ir į žiedus (varpiniai, žolynai), o tai, kas pilnatyje, – į apačią ir į šaknis (ropės, bulvės). Šakniavaisiai ir varpiniai yra ne vienintelė augalų priešprieša, kartais augalai priešinami rūšies viduje, pvz., žiemkenčiai rugiai (ruginė duona vadinta šventa, dievo) ir vasariniai kviečiai ar avižos (velniui patinka jų pyragai, kai ruginės duonos jis nesulaukia, rugio kančios jis neištveria).

Moteriški ir vyriški augalai

„Visi augalų motyvai, nuo paprasčiausio trilapio ar trišakėlio iki vešlaus pumpuro arba vaisiais aplipusio medžio, reiškia vyriškojo prado ir stebuklingos žemės galios sąveikos rezultata“ (18: 50). Vieni medžiai siejami su vyrais, kiti - su moterimis. Vyriški medžiai: uosis, maumedis, klevas, beržas, kadagys. Ažuolas - šventasis Perkūno medis laikytas pačiu vyriškiausiu. Moteriški medžiai: liepa, eglė, obelis, pušis, blindė, drebulė, sedula. Vieni medžiai lietuvių liaudies dainose siejami su jaunais (ąžuolas, liepa), kiti – su senais (kadagys, putinas, šermukšnis) žmonėmis. Gėlės skiriamos pagal žiedo formą : varpelio pavidalo, kaip lelija - mot.; o turinčios saulės formos žiedą - vyr. (roželės, dobilai, bijūnai, linai) (18: 60-61). Pasodinamas medis, tikima, kad į tokį medį įsikūnijanti vėlė. Štai Užnemunės gyventojai XX a. pradžioje vietoj paminklų dar sodina medžius: moterims parenka liepas, beržus, egles, pušis, vyrams - ąžuolus, maumedžius, klevus. XVIII a. Mažojoje Lietuvoje ant moterų kapų statomi paminklai iš epušės, vyrams - iš ąžuolo, uosio. Į blindės medį virsta labai vaisinga moteris, į uosį - teisingas, geras žmogus. Kartais po mirties virstama ir į kitus augalus - į gėles, į leliją virsta nekalta mergaitė, dar minimos rožės. Kapų augalų neliesdavo: medžių nepjaudavo (jokiu būdu nekirsdavo žalio kapinių medžio malkoms, tik nukritusias sausas šakas galėdavo susirinkti vargšai), žolės nešienaudavo (sakydavo, jei žolę šienauji, tai bėga mirusiųjų kraujas) (18: 59). Kartais gasdinama, kad mirsi tokia liga, kaip tas žmogus, nuo kurio kapo stiebelį nuskynėi. Prūsų Lietuvos kapinėse, kurių antkapiai nepanašūs nei į kryžius, nei į stogastulpius, žemi mediniai paminklai turi medžių ar kitokių augalų pavidalą (18: 50).

Laidojimai medyje

Geležies amžiuje buvo laidojama medžiuose. Lietuvių raudos žodžiai „o kur aš dabar Tave dėsiu? Pakasiu - supūsi, pakabinsiu - sudžiūsi, numesiu į patvorėlę - šuneliai suės“, arba Sovijaus mito nuotrupoje mirusysis sakosi blogai medyje ilsėjęsis - „uodai ir vabalai visokie kandę“, nurodo, kad tiesiogine prasme velion o kūnas buvo įkeliamas į medį; jei tai būtų medinė skrynja, ne džiūtų, o pūtų, vabalai visokie nepasiektų (4: 18-23). XVI a. aukštaičiai savo nekrikštų vaikų nekasa žemėn, o kelia juos į liepas. Tai liudytų ir netvarkingi kaulų subėrimai į kapavietes. Žinoma, laidojama ir dabar medyje - „medinėje skrynioje“. Vežant karstą keturiuose vežimo, mašinos kampuose tvirtinamos beržų šakos. Dabar laidojant pirkia, kelias į kapelius barstomas eglių spygliais, pinami eglių, pušų vainikai.

Sodybų apželdinimas

Vienas iš būdingiausių sodybų bruožų yra gausus jų apželdinimas medžiais. Medžiai sodinami ir dėl puošnumo, ir dėl praktiškumo. Medžiai saugo sodybą nuo užpustymo, vėjo, žaibo, juose skęstančios sodybos suteikia jaukumo. Puošiant sodybas dažniausiai išnaudojama ir gamtinė aplinka, reljefas. Labiausiai sodybos apželdintos Žemaitijoje. Plungės rajone, kur ypač gausu miškų, sodybos dažnai įsijungia į mišką. Telšių, Kretingos, Šilutės rajonuose išlikę palyginti daug vienkieminių šimtamečių sodybų, kurios ypač apaugusios didžiuliais, tvarkingai susodintais lapuočiais medžiais. Susodinti uosiai ir klevai dažniausiai būna prie trobos galų, arčiau klėties,

prie kiemo ir sodybos ribų. Abipus įvažiavimo į sodybą arba šalia kiemo vartų auga beržai, gluosniai, liepos. Be to, dažnai seni, išsikeroję medžiai stovi sodybos kampuose ir pabaigos ribinėje linijoje. Sodybų apželdinimui įtaką daro vietovė, ypač kalvotas reljefas. Vidurio lygumos ir Užnemunės sodybos irgi gausiai apželdintos. Pvz., Marijampolės, Šakių, Vilkaviškio ir kituose rajonuose senosios sodybos dažnai apsuptos vešlios medžių gyvatvorės, išdėstytos visiškai lygiame plote. Sodybos mažiau apželdintos Dzūkijoje – Trakų, Varėnos rajonuose. Viena iš priežasčių, kad čia lengvesnės žemės ir dėl to per šaltąsias žiemas gana daug medžių iššąla; kita vertus, smėlynuose ir patys medžiai ne taip vešliai auga. Rytinėje Lietuvos dalyje sutinkama mažesnė augalija dar ir dėl to, kad čia palyginti neseniai, 1925–1939 m. laikotarpiu vyko kaimų skirstymas į vienkiemius. Daugelis naujai įsikūrusių sodybų iš karto nebuvo apsodintos medžiais arba medžiai dar nespėjo tiek suaugti kaip senosiose sodybose. Lietuvoje sodybos daugiausiai apželdinamos lapuočiais medžiais: klevais, uosiais, beržais, liepomis, gluosniais, topoliais, ąžuolais. XX a. susikūrusios sodybos apsaugai nuo vėjų dažnai būdavo apsodinamos eglėmis. Kartais eglėmis apsodinami sodo pakraščiai arba sodybos riba pakelėje. Daugelio sodybų apželdinimą papildė sodai. Dažniausiai soduose būdavo auginami vaismedžiai (obelys, kriaušės, slyvos, vyšnios, trešnės) ir vaiskrūmiai (agrastai, serbentai), apie medžius vyniojasi apyniai, sodą apsodindavo gyvatvore, pvz., lazdynais. Trešnes mėgta sodinti prie sodybų ribos arba kelio. Kartais krūmai sudaro gyvatvoretį nuo kelio pusės. Vaiskrūmiai dažnai sodinami tarp trobos ir klėties arba prie kelio bei sodybos kampuose, sodo pakraštyje. Sodinta ir įvairių dekoratyvinių krūmų: jazminų, alyvų, ievų, akacijų. Apynių vijoklių randama daugiau tuose rajonuose, kur paplitęs naminis alus, pvz., Biržų, Kupiškio r., vidurio Žemaitijoje. Jie dažnai auginami kieme prie daržo, kur jiems vyniotis vertikaliai susmaigstytos kartys, o kartais prie gyvenamojo namo sienų ar gonkų. Iš vijoklinių augalų dar auginamos laukinės vynuogės – daugiausia gyvenamųjų namų gonkelėms papuošti – ir kiti vijokliai. Neatskirama senųjų sodybų dalis yra gėlių darželiai.

Gėlių darželis

Prie kiekvienos trobos, pirkios, gyvenamo namo būtina turėti mielą širdžiai darželį. Žemaitijoje kiekviename darželyje turi augti rožės ir lelijos. Kartais rožėmis vadinamos dedešvos, piliarožės, jurginai, lelijomis - „liepsnojančios“ oranžinės lelijos, narcizai. Žinoma, neapsieita be rūtų. Jei žiemą keldavo vestuves, reikdavo vainikams žalių rūtų, kurias nuo šalčio saugodavo apvožiant katilu. Įdomu pastebėti, kad rūta taip plačiai auginama ir naudojama dėl savo simbolikos, puošyboje beveik nenaudojama. Rytų Aukštaitijoje gėlių lysves apdėliodavo akmenukais, iš pievos atpjautomis velėnomis, plytų puselėmis, arba apipindavo žaliomis karklų vytelėmis. Lysvių tarpai išravimi, kartais išbarstomi smėliu bei žvyru. Pakraščiuose sėdavo tankiai augančias gėlytes - svogūnėlius, saulutes. Daugiausia darželiuose yra jurginų, bijūnų, astrų, našlaičių/broliukų, nasturtų, rūtų. Iš medelių – jazminai, alyvos, gulbinai, erškėtrožių krūmas – augdavo kur nors darželio kampe. Kiti žydintieji krūmai buvo sodinami prie takų, arčiau klėties. Apie Druskininkus gimus mergaitėi sodindavo rūtų lysvelę, o berniukui - diemedžio krūmą.

Dar XIX a. pabaigoje rinkęs etnografinę medžiagą P. Višinskis rašė: „Prie kiekvienos pirkios būtina turi būti gėlių darželis – visas mergaičių turtas ir džiaugsmas; jeigu darželio nėra arba jis apleistas, reiškia tame name nėra mergaitės. Tos mergaitės didžiuojasi savo darželiais, kurių jis puikesnis ir gražesnis, ta ir mergaitė kitų akyse stovi aukščiau“ (26: 209). Mergina, nežiūrinti darželio, laikyta nerimta, tingine, žmonės kartais jai tai į akis pasakydavo. Darželio lysvės būdavo keturkampės arba siauros ir ilgos. Yra ir apskritų, trikampių, pasagos formų. Darželį dažnai aptverdavo lazdyno ar nugenėtų eglišakių tvora, kartais apie gėles sukalinėdavo apvalius ar per pus perskeltus kuoliukus. Dažnai darželio vidury auga aukštesnė (pvz. pinavija/bijūnas) gėlė, o pakraščiuose - žemesnės. Derinamos ir žydinčių gėlių spalvos. Darželių gėles naudodavo ir vaistams: rūtas, nasturtas, pinavijas, šalmėtes, medetkas ir kt. Kartais darželis - tai visas didelis

gėlių karalijos kiemas. Jei sodyboje yra kryžius, darželis būna ir apie jį. Liaudies dainose mergaitė sėja „iš pakraštėlių žalias rūteles, per vidurėlį – lelijėles“, prižiūri darželį, skina gėles, pina vainiką. Darželyje mergaitė dainuoja, šukuoja galvą, verkia, pasitinka atjojantį bernelį. Atjojusio bernelio žirgas, pririštas prie darželio tvoros, gali ją išlaužti, išmindžioti rūteles. Jauna mergaitė iki ištekant prilyginama darželiui, rūtų vainikui, žydinčiai lelijai.

Vainikai

Lietuvių etnografiniuose papročiuose gausi vainiko apeiginių funkcijų įvairovė: tai rugiapjūtės pabaigtuvių, namo statybos pabaigtuvių vainikas, Sekminių vainikai gyvuliams, mergelės ir nuotakos vainikas. Visais paminėtais atvejais vainikas žymi gyvybės kulminaciją – skaistumą, derlių, vaisių, po kurių ateina laikas kitam gyvenimo ciklui. „Vainikas senovėje reiškė svarbiausio moters gyvenimo meto, pribrendus tekėti ir gimdyti, ženklą. Kaip tik šiuo laikotarpiu moteris tarsi susitapatina su gyvybės medžiu, apvainikuota jo lapelių ir šakelių vainiku“ (48: 168-169). Senovėje vainikai pinti iš levandrų, diemedžio šakelių. Vainikas pinamas iš Gyvybės medžio ar iš Dievo medžio/diemedžio šakelių ir lapų. 1889 m. Davainis - Silvestravičius rašė: „prisineša ant kalno žolių, dobilų, žirniukų, pinavijų, visokių gvazdikų, razetų, jurginų, mėtų, linukų ir kitų žolių nuo pievos... ir dainuoja:

*Švento Jono vakarėly
Pyniau rūtų vainikėlį
Iš visokių žolelių,
Iš visokių lapelių,
Ir iš dilginėlių,
Ir iš erškėtėlių,
Ir iš visokių medelių... (33 : 17-18).*

Rūtų vainikas buvo labai populiarus ir liaudies dainose, ir vestuviniuose papročiuose. Iš rūtų pinti vainikus pradėta vėliau nei iš Gyvybės medžio. Rūta „kaip vestuvių apeigų atributas nustelbė ankstesnę ąžuolo ir liepos simboliką. Pamažu rūta įgavo išskirtinę prasmę ir perėmė kitų žolynų ir gėlių simbolizmą, užgožė jas“ (48: 168). Manoma, kad rūta Lietuvoje išplito XVI–XVIII a., kuomet bažnyčia „paėmusi globoti rūtą, pavertė ją mergystės (panystės stono) luomo simboliu“ (10: 233). Gal dėl to, kad vienuolynuose rūtų nuoviras gertas, norint atsikratyti pradėto vaisiaus. Senesnių lietuvių liaudies dainų žiniomis nei mažos, nei senos rūtų neaugina, rūtų vainiko nepina ir jo nenešioja. Be to, „vainikas buvo ir erotinės reikšmės, ko dėliai ankstyvajame viduramžyje vainikas buvo laikomas nepadoriu, buvo ujamas, net draudžiamas, vėliau erotinė vainiko reikšmė pas mus buvo krikščionybės nustelbta“ (10: 233; 48: 168).

Vainikas per Jonines. Vainiku pranašaudavo ateitį: spėdavo ar jau šiais metais ištekėsiančios, arba vainikas jaunikį parodydavo. Vainikas simbolizuoja saulę, meilę, skaistumą. Vainiką pindavo dažniau mergaitės. Vainiką pinant didelis dėmesys skiriamas gėlių rūšiai, spalvai ir skaičiui. Pindavo iš devynių rūšių gėlių, be siūlo, nepratardamos nė vieno žodžio; arba iš septynerių rūšių gėlių, surinktų septyniuose laukuose; arba iš dvylikos spalvų gėlių. Juo spėdavo ateitį: kas bus išrinktasis, ar tais metais ištekės. Pvz., tylint meta per galvą ant šakotesnio medžio (dažniausiai obels, žilvičio). Iš pirmo karto ant šakos užkibęs vainikėlis reiškė, kad dar šiais metais mergaitė ištekėsianti. Tą patį vainikėlį pasidėjusios po pagalve ar užsidėjusios ant galvos tikėjosi susapnuoti savo išrinktąjį, nes kurį vyriškį susapnuodavo, už to ir ištekėdavo. Vainikus leisdavo ir upe. Paleidžia ir stebi: kuris bernelis vainiką pagaus, arba su kurio bernelio vainiku susitikę abu vainikėliai plauks, už to ir ištekės. Arba į kurią pusę vainikas pasuks, iš tos pusės mylimasis dar šiais metais pasirodys. Kartais mergaitės pindavo kelis vainikėlius, duodavo jiems vyriškus

vardus, o savo vardu pavadindavo didžiausią vainikėlį. Tuomet sumesdavo į vandenį ir stebėdavo, kuris bernelio vardu vadintas vainikas arčiausiai josios plaukia. Kartais laukdavo, kuris pirmasis vainikėlis išplauks į krantą... O Panevėžyje vainikus mesdavo į keturis šulinio kampus; jei visi vainikai suplauks į vieną vietą, tai tų namų mergaitė tais metais ištekės. Kartais plaukiančių vainikų viduryje pririšdavo žvakutes. Vilkaviškio merginos pakabindavo kryžkelėse (tikėdamos susapnuoti išrinktąjį). Šiaulietės Joninių naktį traukydavo ramunės žiedlapius po du - jei paskutiniai žiedlapiai poroje, ištekėsi dar šiais metais.

LITERATŪRA

1. Balys J. *Raštai, II tomas*. - Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
2. Balys J. *Vilniaus krašto tautosaka*. - Tautosakos darbai IV tomas, 1938.
3. Basanavičius J. *Raštai, I tomas*. - Vilnius, 2003.
4. Beresnevičius G. *Baltų religinės reformos*. - Vilnius: Taura, 1995.
5. Beresnevičius G. *Dausos* – Klaipėda: Taura, 1990.
6. Beresnevičius G. *Religijotyros įvadas*. - Vilnius, 1997.
7. Beresnevičius G. *Religijų istorijos metmenys*. - Vilnius: Aidai, 1997.
8. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, I tomas*. - Vilnius, 1996.
9. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, II tomas*. - Vilnius, 2001.
10. Baldauskas J. *Mūsų dainų erotika*. - Gimtasis kraštas Nr. 5, 1935.
11. Daukantas S. *Kalnėnų ir žemaičių pramonė*. - P. Klimas *Skaitymai*. Kaunas, 1932.
12. Dundulienė P. *Gyvybės medis lietuvių mene ir tautosakoje*. - Kaunas, 1994.
13. Dundulienė P. *Senovės lietuvių mitologija ir religija*. - Vilnius: Mokslas, 1990.
14. Eliade M. *Kaip išgyvena ir kuo prisidengia mitai*. - Liaudies kultūra Nr. 2, 2004.
15. Eliade M. *Šventybė ir pasaulietiškumas*. - Vilnius: Mintis, 1997.
16. Galaunė P. *Lietuvių liaudies menas*. - Vilnius: Mokslas, 1988.
17. Gimbutas J. *Lietuvos kaimo trobesių puošmenys*. - Vilnius: Mokslo ir encikl. leidybos institutas, 2004.
18. Gimbutienė M. *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*. - Vilnius: Mintis, 1994.
19. Jurkuvienė T. *Lelijos motyvas lietuvių liaudies tekstilėje*. - *Augalų ir gyvūnų simboliai*. - Vilnius: Gervelė, 1999.
20. Kerbelytė B. *Raganos joja žirniauti*. - *Augalų ir gyvūnų simboliai*. - Vilnius: Gervelė, 1999.
21. Keturka A. *Spalva lietuvių liaudies puošyboje*. - Vilnius: Mokslas, 1987.
22. Kunsas R. *Merkinė*. - Vilnius: Vaga, 1970.
23. Laurinkienė N. *Ažuolas – Perkūno medis*. - *Augalų ir gyvūnų simboliai*. - Vilnius: Gervelė, 1999.
24. Laužadis Š. *Lietuva - šventų ažuolų žemė*. - Ažuolynas, 1997.
25. *Liaudies meno savitumas*. - Kaunas: Šviesa, 1984.
26. *Lietuvių etnografijos bruožai*. Vilnius, 1964.
27. *Lietuvių liaudies menas. Grafika/Tapyba*. - Vilnius: Vaga, 1968.
28. *Lietuvių liaudies menas. Keramika*. - Vilnius, 1959.
29. *Lietuvių liaudies menas. Mažoji architektūra*. - Vilnius: 1970.
30. *Lietuvių liaudies menas. Mažoji architektūra II*. - Vilnius: Vaga, 1990.
31. *Lietuvių liaudies menas. Medžio dirbiniai I, II*. - Vilnius, 1956, 1958.
32. *Lietuvių liaudies menas. Skulptūra I, II*. - Vilnius, 1963.
33. Marcinkevičienė N. *Rasos. Joninės. Kupolinės*. - Vilnius, 1991.
34. Merkienė R. *Augalai XX a. lietuvių pasaulėjautoje: realija simbolių sistemoje*. - *Augalų ir gyvūnų*

- simboliai*. - Vilnius: Gervelė, 1999.
35. *Mitologijos enciklopedija, II tomas*. - Vilnius: Vaga, 1999.
36. Osipovas N. *Apie kviečius ir grikius, kukurūzus ir rugius*. - Vilnius: Vaga, 1984.
37. Patiejūnienė E. *Gyvūninė ir augalinė simbolika lotyniškoje LDK kultūroje*. - *Augalų ir gyvūnų simboliai*. - Vilnius: Gervelė, 1999.
38. Perkovskis J. *Žemaičių liaudies ornamentas: forma ir simbolika*. - VDA, 1999.
39. Počiulpaitė A. *Augalo motyvas vaizduojamojoje liaudies dailėje*. - *Augalų ir gyvūnų simboliai*. - Vilnius: Gervelė, 1999.
40. Renčys S. *Augalų simboliai nūdienėje lietuvių lyrikoje*. - *Augalų ir gyvūnų simboliai*. - Vilnius: Gervelė, 1999.
41. Stundžienė B. *Medžių simbolikos savitumas dainose*. - *Augalų ir gyvūnų simboliai*. - Vilnius: Gervelė, 1999.
42. Šimkūnaitė E. *Gyvenimo paslaptys ir lemtys*. - Vilnius, 1999.
43. Šimkūnaitė E. *Gyvenimo receptai*. - Vilnius, 2001.
44. *Tradicija šiuolaikinėje lietuvių liaudies dailėje*. - Kaunas: Šviesa, 1982.
45. Treinytė J. *Mitinis laikas*. - Referatas, VDA, 2003.
46. Treinytė J. *Pagonybės ir krikščionybės sinkretizmas*. - Referatas, VDA, 2004.
47. Trinkūnas J. *Baltų tikėjimas*. - Vilnius: Diemedis, 2000.
48. Trinkūnas J. *Vainiko simbolika baltų kultūroje*. - *Senovės baltų simboliai*. - Vilnius: Academia, 1992.
49. Tumėnas V. *Lietuvių tradicinių juostų ornamentas*. - *Dailė*. - VDA, Nr. 31, 2003.
50. Tumėnas V. *Lietuvių tradicinių juostų ornamentas: tipologija ir semantika*. - Vilnius: Diemedis, 2003.
51. Usačiovaitė E. *Augimo samprata tradicinėje lietuvių kultūroje*. - *Augalų ir gyvūnų simboliai*. - Vilnius: Gervelė, 1999.
52. Usačiovaitė E. *Lietuvių liaudies ornamentai*. - Vilnius, VDA, 1998.
53. Usačiovaitė E. *Pasaulio medis Lietuvos tautiškų skrynių puošyboje*. - *Senovės baltų simboliai*. - Vilnius: Academia, 1992.
54. Vaitkevičius V. *Alkai. Baltų šventviečių studija*. - Vilnius, 2003.
55. Vėlius N. *Senovės baltų pasaulėžiūra*. - Vilnius, 1983.
56. Žarskus A. *Rėdos ratas: lietuvių kalendorinės šventės*. - Vilnius, 1990.
57. h <http://www.etno.lt/>